Makale yayınlandı: Raqamlashtirish maktabgacha ta'limning global kelajagi: talim tarbiya muammolari ve yechimları Xalqaro-ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, Nəvai, 2024, s. 49-55

Anaokullarda yaratıcılık, farkındalık oluşturmada halkbilim türlerinin katkısı

(*Azerbaycan halkbilim örnekleri bazında*)

Son dönemler internet oyunları, kısa süreli videolar vs. gibi teknolojik yeniliklerin insanlar, özellikle çocuklar üzerindeki negativ etkisinden bahsetmekdedir. İnternet bağlantılarının, online oyunların artması ve medya alanlarının genişlemesi ailelerin bu konudaki sorularını, çocukların karşılaşabilecekleri sorunları gittikçe arttırmıştır.

Giderek sokaklarda oynayan, eylenen çocuklar yerine evine, odasına hatta bilgisayar ya da telefona dalmış çocuklar görmekteyiz. Artık çocuklarda ciddi anlamda dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu, agresiflik, asosylllik vs. gibi sorunlar giderek çoğalmaktadır. Bu da çocuğun eğitim almasında, gelişmesinde ciddi sıkıntılar oluşturmaktadır. Günümüzde internetin önemi gelişime katkısı gözönündedir. Gelişen teknoloji özellikle eğitim için mükemmel bir fırsattır, koca bir kütüphaneyi internet sayesinde odanıza getirebilirsiniz. Ancak bunun yanısıra bir anda internetteki bir oyunun kurbanına da dönüşmek mümkündür. İnternetin hangi yönünün daha verimli kullanılmasına da çocuğun yaşına, gelişim dönemine, özelliklerine, sosyal çevresine, aile ile olan ilişkisine ve kullanma süresine bağlı olarak değişir. Burada geleneksel eğitim tarzının hükmünün düştüğünün düşünülmesi de doğaldır. Ancak dikkatlice incelendiği zaman çağdaş zamanımızda internet gibi bir "düşman" ile savaşmanın yollarından birinin de geleneksel eğitim ve terbiye metotları olduğunu görmekteyiz.

Bildirimizde arama, tarama, kıyaslama, analizetme metotlarını kullanarak geleneksel eğitim sisteminde halkbilim türlerinin öneminden bahsedeceğiz ve günümüz teknolojik çağında uygulanma metotlarını anlatacağız.

Anahtar kelimeler: halkbilim türleri, eğitim, teknolojik çağda çocuk eğitimi, eğitimde geleneksel yöntem vs.

Giriş

Günümüzde çocukların internetten etkilendiği durumları hem fiziksel hem de psikososyal olarak incelemek gerekir.

Fiziksel zararlara esasen kamburluk, sinirsisteminin bozulması, obezite, metabolic bozukluklar olarak bilinmektedir. Son zamanlarda çocuklarda göz seyrimesi, baş titremesi gibi rahatsızedici özellikleri de görmekteyiz.

Psikososyal etkiler okul performansının düşmesi, sosyal izolasyon duygusunun tetiklenmesi, yaşıtları ile yapılabiilecek aktivitelerden kopma, içedönüklük ve bundan kaynaklı depresyon, çocuğun özsaygısının azalması, dikkat süresinin azalması, agresif davranışların sergilenmesi, anne baba ile olumsuz davranışlar vs olarak Kabul edilmektedir. Çocuklarda kendini ifade etme zorluğu, öfke kontrolünün eksikliği, dikkat eksikliği vs gibi ciddi sorunlar da internetin çocukların internet bağımlılığının hazin sonucudur. İnternet bağımlısı çocukların en kötü örnekleri maalesef ki, velilerden başlamaktadır. Zira uzmanlar da çocuklardaki internet bağımlılığını engellemek için ilk önce ebeveynlerin kendilerinin teknolojik cihazları doğru kullanmaasının ve örnek olmasının öneminden bahsetmektedir. Diğer çarenin de aile üyeleriyle birlikte teknolojik aletler içermeyen etkinlikler düzenlenmesi gerektiğidir. Konuşmak, şarkı söylemek, kitap okumak, spor yapmak vs. gibi. Üçüncü önemli uyarı da çocukların muhakkak bir hobi edinmesi ve ailelerin de bu konuda teşvik edici olması gerektiğidir (URL-1).

Bu uyarılara bizim önerimiz hem de çocukların geleneksel terbiye metotları ile eğitilmesidir. Burada da özellikle halkbilim türlerinin altını çizmek isteriz.

Anne-bebek ilişkisi ve halkbilimdeki yansıması

Günümüzde uzmanlar çocuk eğitiminin anne rahminden başladığını belirtmekteler (URL-2). Kültürümüzde de çocuk eğitimi anarahminden başlar. Binyıllar boyunca nineler genç anne adaylarına hamilelik döneminde daha hassas davranmağa, doğacak çocuğun daha hücreiken sevip değer vermeye teşvik ederler. Onlar için sakin ve huzurlu bir ortam oluşturur, hatta aşerdikleri şeyleri muhakkak yedirdiklerini biliyoruz.

Anne karnındaki çocuğa ninni okuyarak, karnını okşarsa çocuğun okşandığı düşünülür. Annenin söylediği ninni ana rahminde şekillenen döl çocuğa dönüşür ve hayata annenin etkisi ile çok ya da az bağlanır.

Almanya'da yapılan bir araştırma, bebeklerin, annelerinin anadiline uygun şekilde ağladığını ortaya koydu (URL-3**)**. Buradan bu kanıya varabiliriz ki, gelecek nesillerin şekillenmesinde annenin konuştuğu dilin de yaşadığı ortamın da yediği gıdanın da ve hatta dinlediği müziğin de etkisi vardır (Bozkurt, 2016: 36).

Çocuk dünyaya geldikten sonra ilk eğitim **ninni ve okşamalardır**. Ninni çocuk uykuya giderken annenin okuduğu manidir. Okşama ise çocuk uyandıktan sonra söylenir. Ister ninni, isterse de okşama olsun söyleyen (genellikle anne) ile dinleyen (çocuk) arasında güçlü sevgi bağı oluşturmaktadır. Masallar, rivayetler, efsaneler, tekerlemeler vs. her biri çocuğu yetiştirmek için çok önemli ahlaki değerler içermektedir. Ninni ve okşamalar annenin sesi ile okunduğu zaman çocuklarda da psikolojik olarak huzur hissedildiği anlaşılmışdır (Yücel vd, 2016: 1-7). Ninniye örnek gösterecek olursak:

Nərgizim üzüm lay-lay,

Yaxana düzüm lay-lay.

Sən böyü mən qocalım,

Toyunda süzüm lay-lay (Gafarlı, 2011:32). Və yahud:

Laylay dedim boyunca,

Baş yasdığa qoyunca

Pardaxlan qızıl gülüm

Bir iyləyim doyunca (KK-3). Uşaqlarda musiqiyə, ədəbiyyata həvəs oyadan, onun bədii zövqünü oxşayan ilk nümunələr, şübhəsiz ki, layla, bayatı və oxşamalardır.

Laylası dərin bala,

Yuxusu şirin bala!

Tanrıdan əhdim budur.

Toyunu görüm bala! (Qafarlı, 2011:36-37)

Layla dedim həmişə

Karvan keçər enişə

Yasdığıva gül düzdüm

Beşiyivə bənəşfə (Qəzənfərqızı, 2011).

Bu hazin melodi eşliğinde çocuk uykuya dalar. Uyanınca ise okşamalar okunur.Okşamadaki amaç çocuğu sevmek, eylendirmek, sevgisini göstermekdir.

Qızım-qızım, nazana,

Qızımın saçı uzana.

Qızıma pis baxannar,

Görüm düşsün qazana (Mirzəyev və d., 2006:332) Və yaxud:

Balama qurban inəklər

Bu balam nə vaxt iməklər?!

Balama qurban buzovlar,

Balam nə vaxt düz oynar?!(Qafarlı, 2011:8)

Çocuğun manevi dünyasının zenginleşmesinde, pekişmesinde, hayata karşı sevgi dolu yetişmesinde ninni ve okşamaların oldukça büyük bir önemi vardır. Çevresindekilerin sevgisine maruz kalarak büyüyen çocukların ileride toplumda da kendinden emin, zorluklarla başedebilme yeteneğine sahip olur. Ninni ve okşamaların çocuk geleişimindeki önemini anlamışdır ki, Hətta psikoloji uzmanı Telepova da ninni ve okşamalrın çocuk eğitimindeki rolünü anlayarak "kim bilir, bəlkə də uşağın tərbiyəsində hələ ki, sirri açılmamış bir çox uğursuzluqlar elə buradan başlayır" şeklinde yazmaktdaır (Telepova, 2006: 48.).

Masallarda ise çocukların dünyaya – iyiliğe, kötülüğe bakış açıları, karakter özellikleri şekillenmesinde çok yardımcıdır. Örneğin sihirli masalları dinleyen bir çocukta hayalkura bilme yeteneği gelişmektedir. Allegorik masallar çocukların yaşına uygun psikolojide söylenirseo zaman zekayı doğru kullanma, fantezi yapabilme becerisini de geliştirir. Bu tarz masalların ana uimgeleri olan eşyalar özellikle hayvanların insanlar gibi konuşabilmesi, insana ait özelliklerin onlara şamil edilmesi ile karakteristik özellikler çok belirgin şekilde etkilenir. Örneğin, tilki, kurt, tavşan, yılan, keçi, horoz, at, çakal, karga, tavuk vs. Allegorik masalları dinleyen çocuk ayının kışın uykuya dalması, kurtun kışın sert soğuğunda dağlardan köye av için inmesi, tavşanın korkması, köpeğin sadık olması, keçinin, koyunun, atın, aslanın vs. gibi özellikleri bilerek büyür. "Çoban və Bənək" masalında haramilerin hücumuna maruz kalmış çoban ne kardeşini, ne babasını yardıma çağırmaz, ona sadık köpeği Beneği şu şarkı ile çağırır:

Haramılar gəldi,

Qoyunu basdı,

Bənək ha, a Bənək ha!

Bənək ha, a Bənək ha!

Səhər ertə yel əsdi,

Yel səbrimi kəsdi, Bənək ha, a Bənək ha!

Bənək ha, a Bənək ha! (Axundov, 1968: 33)

Bu masalı dinleyen çocuk sadece hayvana büyük bir sevgi beslemeği öğrenmekle kalmaz, hem de onların insanların yaşam şartlarını iyileştirmek için gördüğü işin önemini, hayatımızdaki rolünün sanatsal yollarla çocuğun hafızasına yerleştirmektedir.

Holavarlar ve sayaçı sözleri da hayvanların önemini vurgulayacak metinler içermektedir. Örneğin, buğday ekerek ailesini, toplumu açılktan kurtarmak isteyen çiftci öküzünü şöyle sevmektedir:

Qızıl öküzüm yeri,

şum qala geri,

İti tərpən maralım,

Düşmannar baxır bəri. (Qafarlı, 2011:94). Yahut çoban koyununu belə əzizləyir:

Qoyunlu evlər gördüm,

Qurulu yaya bənzər.

Qoyunsuz evlər gördüm,

Qurumuş çaya bənzər.

Nənəm, a şişək qoyun,

Yunu bir döşək qoyun,

Bulamanı bol eylə,

Qırıldı uşaq qoyun (Qafarlı, 2011: 97). Bu şiiri dinleyen çocuğun içinde hayvan sevgisi taşımaması mümkün değildir. Maalesef günümüzde sadece çocuklar değil, büyükler de bulama, deleme, küreme, kavurma, gahac gibi geleneksel ve oldukça sağlıklı gıdaların ismini ve tadını bilmez.Oysa atalarımız bu gıdaları yiyerek sağlıklarını korumayı başarmışlar. Gıdaların özelliğini yine halkbilim metinlerinden anlayabilmekteyiz (KK-1, KK-2). Günümüzde genlerimizi şekillendiren bu gıdalardan uzak düştüğümüz için çocukların da bir çok sağlık sorunu vardır. Zira atalarımız "Can boğazdan gelir" dediklerinde yanlmadıklarını çağdaş zamanda insanların zararlı yiyecekler tükettiği için hastalıkların da çoğaldığını görmekteyiz. Nitekim, uzmanlar da sağlıklı gıdaların çocukların gelişiminde oldukça önemli olduğunu söylemekteler (URL-4, URL-5).

Belirmeliyiz ki, halkbilimdeki hayvan imgeleri çocuklara insani değerleri, özellikleri göstermenin yanısıra saygı, arkadaşlık, hasedlik, açgözlülük, ikiyüzlülük gibi kötü özellikleri de bir şekilde göstererek çocuğun bu huylardan uzak durmasını sağlayabilir

Yanılsamalar (Yanıltmaclar) konuşması kusurlu çocuklar için çok önemlidir. Tekerleme söyleyen çocuğun bir birine benzer harflerle olan sözleri kusursuz söyleme alışkanlığına sahip olması konuşmasını da kusursuzlaştırabilir. Örneğin, "Ay qılquyruq qırqovul, gəl bu kola gir, qılquyruq qırqovul", "Kəklik kəpənək, gəlin gedək, gül dibinə gəlin gətirməyə", "Aşpaz Abbas aş asmış, asmışsa da, az asmış" vs. şeklinde çokca tekerlemeler konuşma kusurunun düzelmesini sağlar. İnternetin konuşmaktan çok izleme ve dinleme yetisinin geliştirdiği çocuk akabinde tekerleme söyleme alışkanlığı da edinirse bir nebze de olsa internetin negatif etkisinden korunabilir.

Bulmacalar çocuğun düşünmesini ve mantık yardımı ile doğru sonuca ulaşmasını sağlayabilirBulmacada bir eşyanın ve ya olayın belirli bir özelliği dolaylı olarak gösterilir, fakat diğer özellikleri gizli tutulur. Belirtilen özellikden

yola çıkarak çocuk bulmacada sorulan soruya doğru cevap vermeği öğrenirse çocuğun beğin kasları sağlam bir şekilde gelişebilir. İnternetin çocuklar üzerindeki en büyük etkisi beynin uyuşmasına sebep olmak ve bu sebepten de çocuklarda zeka geriliğinin olmasıdır. Bulmaca çözerek büyüyen çocuk internetin bu yan etkisinden de kısmen korunabilir. Efendiyev'in de dediği gibi bulmaca insanların düşüncesini tartmak için hazırlanan bu ve ya diğer olay ve eşyanın sanatsal betimlemesidir (Əfəndiyev, 2013:145). O zaman bu türün çocukların zihin ve mantığının gelişimindeki rolünü de belirlememiz zor olmaz. Örnekler ile dediğimizi daha açık ifadeedebilirz*: Mən gedərəm, o qalar. (İz) Haqq bilər, xalq bilməz. (Əcəl) Odda yanmaz, suda batmaz. (Buz) Bazardan aldım bir dənə, evə gəldim min dənə (Nar) Hamını bəzər özü lütgəzər (İynə) Nar da var. Nar da var. Nardan şirin harda var! Əl tutmaz bıçaq kəsməz, Ondan şirin harda var? (Yuxu) Uçan bir quş gərəkdir, İşi tamam kələkdir. Dəyirmana can verər, Xırmana da gərəkdir. (Külək) Bizim evdə bir kişi var, Qırx-əlli bir dişi var (Vəl)*

Tekerlemeler çocukların söz dağarcığını zenginleştirmenin yanısıra konuşmalarını da akıcı hale getirmektedir. İnternet ortamında büyümeş günümüz gençlerinin konuşmalarını kısa cümleler ile söylemeye çalışması bazen düşüncelerini ifadeedememelerinin sebebi kısıtlı söz dağarcığının ve konuşma kusurunun olmasıdır. Günümüzde bu konu güncel sorunlardan biridir (URL-6). Tekerlemeler arasında en müşhuru "Üşüdüm ha, üşüdüm. Dağdan alma daşıdım" tekerlemesidir. Kabuledelim ki, tekerleme metni çok uzun, fakat akıcılığı ve sözlerin birbirine yakınlığı ile ezberi de kolaydır. Tekerleme söyleyen çocuğun sadece konuşmasındaki bozukluk düzelmez, hem de akciğeri sağlam olur. Tekerleme bir nevi nefes egzersizidir ve günümüzde uzmanlar nefes egzersizlerinin akciğer sağlığına da iyi geldiğini belirtirler (URL-7). Bir tekerleme örneğine bakalım: Tülkü, tülkü, tünbəki, Quyruğu üstə lümbəki. Aslan ala ağamız, Qaplan qara qağamız. Xoruz bizim mollamız, Çaqqal bizim çavşımız. Ala qarğa carçımız, Sağsağan xəbərçimiz. Sicilləmənin sonu isə belə bitir: Ayı axmaq, Donuz toxmaq, Qurd ulavuş, Çaqqal çavuş, İlan qamçı, Tısbağa çanaq, Biz ona qonaq (KK-3). Tekerleme başlarken 7 hece ile başlar. Çünkü başlarda düşük ritmle

okunması gerek. Daha sonra ritm hızlandıkça 4 heceye dönüşür. Bu da şiirin ritmini artırır. Həm də səslərin oluşturduğu aliterasyon bir müzik uyumu da oluşturur. Çocuklar oynarken söylediği tekerlemelerden birini inceleyelim:

İynə, iynə,

Ucu düymə,

Bal ballıca,

Ballı keçi,

Şam ağacı,

Şatır keçi.

Qoz ağacı,

Qotur keçi.

Hoppan, huppan,

Yarıl, yırtıl,

Su iç, qurtul (KK-3).

Belirtelim ki, halkbilimde çocuklar için faydalı olan sadece zihin oyunları değil, koşarak yakalama, gözbağlıca vs. gibi pek çok oyunlar da vardır ki, bunlar çocuklarda fiziki sağlam yetişmesine yardımcı olabiliri. Örneğin, gözbağlıca oynayan çocukta hassas olabilme yetisi gelişir. Gözü kapalı çocuk dikkatini odaklamak, dikkatlice dinleyerek etrafında gelişen olayları gözü kapalı olduğu halde hissedebilmek yeteneğini geliştirir. Körebe oynayan çocuk arkadaşlarını arayarken aslında sabrı, dikkati de öğrenmiş olur. Kovalamaca oynayan çocuk ise fiziki kondisiyonunu iyileştirir, internet oyunu oynarken hareketsizlikten kaynaklı pek çok zararı da bertaraf etmiş olur.

Sonuç

Günümüzde internet çocuklar faydalı olmanın yanısıra için oldukça ciddi tehlike arzetmektedir. Bu tehlikeyi minimuma indire bilmek adına halkbilim metinlerine başvurarak onların eğitici, öğretici özelliklerinden faydalanarak internetin çocuklar üzerindeki etkisini minimuma indire biliriz. Bunun için çocukları halkbilimin farklı türlerinde eğitici oyunlar oynamasına teşvik edebiliriz. Bu minvalle de internetin çocuklar üzerindeki tehlikeli etkisini giderek azaltabiliriz.

Kaynakçalar

❖ Axundov, Əhliman. (1968). Azərbaycan folkloru antologiyası: İki kitabda, Birinci kitab/ Toplayıb tərtib edəni. B.: Azərb. SSR EA nəşriyyatı

❖ Bozkurt, P . (2016). "Türkiye'de Denetim Kurumları". Denetişim, (15), 34-44. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/denetisim/issue/22466/240282

❖ Əfəndiyev P. (2013). Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Dərslik. – Bakı: Elm və təhsil

❖ Qafarlı, Ramazan. (2011). Azərbaycan uşaq folkloru. Bakı: Ağrıdağ 69

❖ Mirzəyev, Həsən və başqaları. (2006). *Azərbaycan folkloru antologiyası. Şəki folklor mühiti*. Bakı: Səda

❖ Nəbiyev Azad. (1988). *El nəğmələri, xalq oyunları*. Bakı: Yazıçı

Yücel gelişli, Elçin Yazici. (2016). "Ninniler ve Çocuk Eğitimindeki Önemi". *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER) Cilt 01, Sayı 01, 2016, Sayfa 1-7*

Телепова, Надежда. (2006). Психологичесие условия и механизм формирования личностной самооценки супругов. Нижний Новгород: СГПУ.

URL-1. Teknoloji Bağimliliğindan Kurtulmak Için Ne Yapmali. https://elazigyahyakemalbeyatli.meb.k12.tr/icerikler/teknoloji-bagimliligindan-kurtulmak-icin-ne-yapmali_4752657.html Yayın: 20.03.2018 - Güncelleme: 15.02.202

URL-2. Emerson, William R. The Vulnerable Prenate - Anne Karnındaki Kırılgan Bebek. https://www.dogumakademisi.com/en/professionals/articles/prenatal-psikoloji--dogum-oncesi-psikoloji/116/the-vulnerable-prenate---anne-karnindaki-kirilgan-bebek-emerson-wr/239/

URL-3. **Bebekler annesinin dilinde ağlıyor. (2009). https://t24.com.tr/haber/bebekler-annesinin-dilinde-agliyor,60856**

URL-4. Beslenmenin Sağlık Üzerindeki Etkisi. https://www.yasamhastaneleri.com/blog_beslenmenin-saglik-uzerindeki-etkisi_3347_12577_tr

URL-5. Besinlerin ruh haline etkilerini biliyor musunuz? (2020). https://www.memorial.com.tr/saglik-rehberi/besinlerin-ruh-haline-etkilerini-biliyor-musunuz

URL-6. Günlük Kelime Dağarcığımı Nasıl Geliştirebilirim? (2020). https://www.iienstitu.com/blog/gunluk-kelime-dagarcigimi-nasil-gelistirebilirim

URL-7. **Nefes Egzersizi Nasıl Yapılır? Faydaları Nelerdir?. https://www.memorial.com.tr/saglik-rehberi/nefes-egzersizi-nedir**

KK-1. Gülüzə Gurbanova

KK-2. Gazanfar Gurbanov+

KK-3. Qəzənfərqızı Aynur. (2011a). Şəxsi arxiv. Arxiv Gədəbəy bölgəsində aparılmış folklor ekspedisiyası zamanı tutulmuşdur